

Dudás Anikó

Nevek, antik nevek – autorizálás: egy magyarországi felmérés eredményei

Mennyi időt fordítanak a katalogizálók a besorolási adatok létrehozására, mennyit a történeti és vallási nevek rekordjainak kialakítására? Mennyire egységes az adatformálás módja? Mekkora név típusú besorolási adatvagyonnal rendelkezünk? Milyen adatformálási hagyományok és konvenciók határozzák meg az autorizálás tevékenységét, és milyen típusú segédforrásokat használnak ehhez a feldolgozók? Van-e olyan segédforrás, amelynek adatait változtatás nélkül átvehetik? A cikk hasonló kérdésekre keresi a választ egy, a régi korszakokhoz kötődő nevekkal és műcímekkel kapcsolatos magyarországi felmérés eredményeit közölve, egyúttal a hazai autorizálási tevékenység szakmai kultúrájának jellegzetességeit is körvonalazva.

A terminológiáról¹

Rendszerint *besorolási adatról, besorolási adatok egységesítéséről, besorolási adatok ellenőrzéséről* beszélünk akkor, amikor a bibliográfiai tételekhez a szerzők, közreműködők *egységesített névalakját* fűzzük hozzá. Az egységesített adatok rekordjainak összessége képezi az adatbázisokban a *besorolásiadat-állományt*, amelynek fontos szerepe van az információszerzésben. Az említett kifejezések a manuális korszak jellegzetességeinek örökségét viselik magukon: a cédulából álló, egymás után elhelyezett tételek lineáris sorozatából álló információkereső eszközök meghatározója volt a sorba rendezés módja, a *besorolás* – például a *betűrendbe sorolás*. Az *egységesített besorolási adat* egyrészt a tétel helyét határozta meg ebben a sorban, másrészt egy helyre gyűjtötte a szerző műveit, a művek kiadásait.

A számítógépesített információs rendszerek elterjedése e funkciók átértelmezésének szükségességét is felvetette. E folyamatok indultak el a Bibliográfiai rekordok funkcionális követelményei (Functional Requirements for Bibliographic Records = FRBR) c. IFLA-tanulmány² és a Frankfurter Alapelvek³ közzétételével. A fogalmak szisztematikus vizsgálata és átértelmezése terjedelmesebb tanulmányt igényel, jelen közleményhez kapcsolódóan útmutatással szolgálhat részben az IFLA Szakértők I. Tanácskozásán közrebocsátott Szójegyzék,⁴ amely viszont nem érint minden, az autorizálással kapcsolatos kifejezést. Ezúttal csak röviden utalok a felmérés eredményeinek ismertetése közben használt terminológiára.

Autorizáláson (authority control) a „besorolási adatok egységesítésének” komplex tevékenységét értem: az egységesített forma megszerkesztését, összevetését a konvenciókkal, a rendszerben már meglévő adatokkal, az alkalmazandó szabvánnyal, az előfordulási formákkal; a személy egyértelmű azonosításához szükséges adatok rögzítését; a névvariánsok számbavételét; a megfelelő kapcsolatok megadását, és egyéb adatok automatikus vagy manuális rögzítését.⁵ Ezeket az adatokat a *besorolási rekordok* strukturált információcsomagokban tárolják. A rekord többek között tartalmazza az entitás *egységesített alakját, kitüntetett névformáját*, kicsit árnyaltabb értelemben: az autorizálási tevékenység során meghatározott *autorizált alakot*. Ennek az adatelemnek kiemelt szerepe van a karakterhelyes megfeleltetésen alapuló visszakeresési mechanizmusban és a találati halmazok megjelenítésében.⁶

A besorolási rekordok állománya egy adatbázisban az *autorizálási fájl* (vagy *autorizálási adatállomány, authority file*), amelynek funkciója a bejelentett, az FRBR-hez kapcsolódó FRAR-tanulmány (Functional Requirements of Authority Records) ismertetői alapján a következő: (1) az autorizáláskor hozott döntések dokumentálása; (2) tájékoztatás, hivatkozási alap a felhasználók szempontjából; (3) elősegíti a hozzáférési pontok ellenőrzését; (4) biztosítja a bibliográfiai fájlhoz való hozzáférést; (5) összekapcsolja a bibliográfiai és az autorizálási adatállományt. A készülő modell figyelembe veszi majd az információszerzés filozófiájában bekövetkezett nézetváltást is, melynek következményeként elmozdulás történt: egyfelől a korábbi, egyet-

len, globálisan alkalmazható „egységesített” forma elvétől a többféle, egyenrangú formák használatának bevezetése felé; másfelől a besorolási rekordok fizikai cseréje helyett inkább azok intellektuális tartalmának megosztására való törekvés került előtérbe.⁷

A felmérés célja

A külföldi szakirodalomban olvasható, kiterjedt empirikus kutatások eredményeiről közölt elemzésekkel⁸ szemben a magyarországi név- és cím-
 autorizálás integrált könyvtári rendszerekhez kötött gyakorlatára vonatkozóan nem rendelkezünk semmilyen vizsgálati adattal. A nyilvános online katalógusok gyakori használója már pusztán saját, egyéni tapasztalatai alapján is megállapíthatja, hogy a történeti időszakokban élt személyek neveit többféle változatban tüntetik fel a katalógusok, vagy leszögezheti, hogy a besorolási rekordok egyes OPAC-okban megjelennek, másokban nem, és azt is, hogy egy-egy sokszori kiadást megért mű összegyűjtését, a kapcsolódó bibliográfiai tételek rendezését az online keresőrendszerek váltakozó minőségben tudják elvégezni.

A Frankfurti Alapelvekben a katalógusrendszer „nélkülözhetetlen hozzáférési pontjai” közé soroltan jelennek meg az autorizált névalakok.⁹ Ugyan-
 ebben a dokumentumban, valamint az FRBR-tanulmányban és más, a mű elméletével foglalkozó értekezésekben¹⁰ is hangsúlyozzák többek között azt, hogy a bibliográfiai rekord alapvető funkcionális követelménye 'a mű' megjelenési és kifejezési formáinak kollokációja és korrelációinak (kapcsolatainak) feltárása, megmutatása.¹¹ Az alapfunkciók megvalósulásának előfeltétele az autorizált névféleségek, köztük a személy-, testület-, rendezvénynév és műcím megléte, valamint ezek felruházása a megfelelő funkcionalitással.

Kutatásommal e feltételek meglétéről és jellegzetességeiről gyűjtöttem adatokat. Az elsődleges cél a ténymegállapítás és helyzetfelmérés volt a gyakorlati munka olyan részleteiről, amelyekről előzetesen csak annyit feltételezhettünk, hogy bizonyos elemeiben megegyeznek, másokban különböznek az egyes intézmények körében. A vizsgálattal elsősorban a névanyag legvariábilisabb rétegének (régebbi korszakok és vallási nevek) szempontjából szándékoztam körvonalazni: megellelthetők-e a hazai autorizálási gyakorlat vonatkozó pontjai az újabb koncepciókban megjelenő irányelveknek, milyen feldolgozó irányelvek határozzák meg az

adatformálás módját, mely részletekben egyeznek meg, és melyekben különböznek az egymás mellett élő szerkesztési gyakorlatok, milyen mértékben vesznek részt az autorizált formák az integrált helyi, és azokon túlmenően a közös és virtuális állományokban, milyen mértékű és értékű a már meglévő szekunder és terciér források hasznosíthatósága az autorizálásban.

A kutatási módszer

Az adatgyűjtésre önkéntes kérdőívet állítottam össze, amelyet elektronikus levélben továbbítottam a felkért intézményeknek.¹² A válaszok 2004 augusztusában és szeptemberében érkeztek be. A kérdőívekben közölt fontosabb megjegyzésekről elektronikus levélben további információkat kértem az adatközlőktől akkor, ha szükségesnek mutatkozott a jelzett problémák, eltérések, igények részletesebb kifejtése.

A kérdőív kitöltésére felkért intézmények és szervezetek megválasztását kétféle kritérium vezérelte:

- közszolgálati orientáltságú, közművelődési tájékoztatási gyakorlat reprezentálására való alkalmasság; a felkértek körébe ezért vontam be megyei könyvtárakat, közös katalógust és elektronikus dokumentumokat vagy azok adatairól információt nyújtó szolgáltatókat;
- a tudományos tájékoztatás céljait szolgáló adatformálási módszerek reprezentálására való alkalmasság, olyan szakgyűjteményekre kiterjedően, amelyek különösen érintettek a történeti nevek kezelésének kérdésében.

A vizsgálatra felkért intézmények, szervezetek köre ennek megfelelően a következőkre terjedt ki:

1. a magyar nemzeti könyvtár (OSZK);
2. a jelentősebb bölcsészettudományi állománnyal rendelkező egyetemi könyvtárak (DEENK, ELTE, PTE, SZTE);
3. teológiai, történelmi és bölcséleti jellegű, régi nyomtatványokkal is rendelkező jelentősebb egyházi gyűjtemények;
4. egyéb szakgyűjtemények, tudományos, muzeális vagy idegen nyelvű állományuk okán (FSZEK, MTA, OIK, OPKM);
5. megyei könyvtárak;
6. elektronikus könyvtárak (MEK, Neumann-ház);
7. közös katalógus (Magyar Országos Közös Katalógus = MOKKA).

A kérdőívet az 1., 2., 4. és 6. csoportból valamenynyien visszaküldték: a nemzeti könyvtár, a 4 egye-

temi, a 4 szakkönyvtár, és a két elektronikus könyvtár. A 19 megyei könyvtár közül hétből érkezett válasz, a 45 felkért egyházi könyvtár közül pedig 16 gyűjteményből (közéjük soroltam az egyházi felsőoktatási intézményeket is) küldték vissza az adatlapot, közöttük képviseltetik magukat a jelentősebb állománnyal rendelkező egyházi bibliotékák. A MOKKA-tól csak fejlesztési háttéranyag érkezett. Összesítve: a felkért 76 intézmény, illetve szolgáltató közül 34 adatai vettek részt a kérdőíves felmérés eredményeinek összesítésében.

A kérdőív ismertetése

A kérdőív öt kérdéscsoportot tartalmazott. A kért információ jellegétől függően váltakozva követték egymást zárt (feleletválasztó) és nyitott (szabad szöveggel megválaszolható) kérdések. Az első kérdéscsoport *Általános adatok* címmel általában gyűjtött tájékoztató információkat az alkalmazott könyvtári rendszer tulajdonságairól az adatcserére, a rendszerkompatibilitásra vonatkozóan, ennek megfelelően a rendszer bekapcsolhatóságáról más információs rendszerekbe, valamint a kulcsfontosságú rendező adatok külső nézetben való megjelenítéséről. Ezt követően a *Számadatok* kérdéscsoport kvantitatív adatokat gyűjtött a meglévő bibliográfiai és autorizálási adatvagyonról. A *Besorolási rekordok szerkesztése* c. kérdésegység – a kérdőív felépítésének szerkezetében és a felmérés szándéka szerint is – központi helyet foglalt el, kérdései az autorizálással kapcsolatos tevékenységre irányultak: a tevékenység szakmai kultúrájának elterjedtségére, összetevőire és az alkalmazott szabályokra, ezenkívül foglalkoztak még a besorolási rekord szerkezetével. A *Régi és új könyvek* kérdéscsoport a retrospektív konverzióhoz kapcsolódóan vizsgálta meg azt, hogy a modern művek feldolgozásakor létrejött autorizálási fájlokba integrálódna-e a muzeális anyagot feltáró tételekhez rendelt besorolási adatok. Végül a *Segédforrások használata* c. rész a referenszművek használatának részleteiről tartalmazott kérdéseket.

Kiemelt vizsgálati szempontot képeztek a legvariábilisabb névtípusok: a történeti, vallási nevek és egyházi intézmények elnevezései, az e nevekhez kapcsolódó műcímek regisztrálásának módja, ezért előre meghatározott, egy-egy problémátípust képviselő, az intézmény katalógusában is szereplő példaanyag közlésére kértem az adatközlőket.

A kérdések összeállításában tekintettel kellett lenni arra a körülményre, hogy a kisebb szakgyűjtemények (mint pl. némelyik egyházi könyvtár gyűjte-

ménye) néhány ezres tételszámú, egyszerűbb szerkezetű, zárt információs rendszert képező adatbázisától a nemzeti könyvtár és más, központi adatbázisként is épülő integrált, több százazres vagy milliós nagyságrendű adattárára vonatkozóan is egyaránt értelmes kérdések kerüljenek a kérdőívbe. A könyvtári rendszerek struktúrájának egyenetlensége miatt előfordulhattak olyan kérdések, amelyek tárgyaltanok lehettek az egyszerűbb szerkezetű szoftver képességeiből eredően (pl. a besorolási rekordba bejegyezhető különféle információkat tagláló kérdés akkor, ha a rendelkezésre álló program erre nem is volt felkészítve), vagy azért, mert sajátos adatszerkezet jellemzi a keresőrendszert (lásd pl. a MEK saját fejlesztésű metaadatrendszerét). Az adott kérdések ilyenkor megválaszolatlanul maradtak, ezek az értékelésben nem vettek részt. Ha valamelyik könyvtárban ezzel ellentétben az alkalmazott könyvtári program keretei a vizsgált szempontnál tágabb és összetettebb megoldásokat tettek volna lehetővé, vagy alternatív kérdéseket és válaszokat is felvetettek volna, a válaszadók ezt jelezhették az adatgyűjtő lapon. E megjegyzéseket az adatelemzések mellett közlöm, a válasz forrását az 1. függelékben feltüntetett intézménylista rövidítésével jelölve.

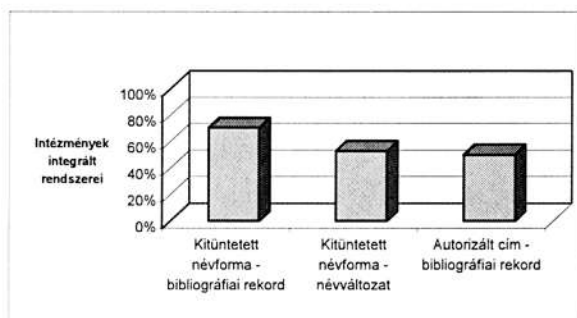
Az adatelemzéshez segítségemre volt az SPSS 6.14 verziójú, speciálisan kérdőívek eredményeinek kiértékelésére kifejlesztett, professzionális statisztikai program.

A felmérés eredményei

Az autorizálási adatok hozzáférhetősége és hozzáférési pontként való funkcionálása (a navigáció lehetősége)

Három egyházi könyvtáron kívül valamennyi intézmény katalógusa elérhető interneten, de csak 18-an – az adatközlőknek valamivel több mint a fele (52,9%) – jelezték, hogy a kontrollált névjegyzék az internetes felületen is megjeleníthető.

A navigálás lehetőségeinek vizsgálatára csak általánosságban és érintőlegesen tért ki a kérdőív (1. ábra). Az autorizált név és a bibliográfiai rekordok között a közvetlen navigálást a katalógusok valamivel kevesebb mint háromnegyede tudja teljesíteni (70,6%), a névváltozatról az autorizált formára, valamint az egységesített cím és a megfelelő bibliográfiai rekord között a rendszerek fele képes közvetlen hozzáférési pontot biztosítani (52,9%, illetve 50%).

1. ábra Navigálási lehetőség

Az adatbázisrendszerek fizikai sajátosságai több esetben nem teszik lehetővé a kényelmes vándorlást a kiemelt formák és a rájuk utaló névváltozatok vagy a kapcsolódó bibliográfiai tétel között. Ez azt jelenti, hogy a hivatkozás csak információt közöl arról, melyik hozzáférési pont gyűjti össze a bibliográfiai információkat, de nem működik kereszthivatkozásként: nem biztosít azonnali, egy lépéssel meghívható elérhetőséget, továbbjutást a kapcsolódó információkhoz.

Egyes adatközlők saját adatbázisrendszerükkel kapcsolatosan megjegyezték: amíg pl. a *név* > *bibliográfiai tétel* vagy *egységesített cím* > *bibliográfiai tétel* irányú hivatkozás közvetlenül megjeleníthető a számítógép képernyőjén, addig a *névváltozat* > *kitüntetett hozzáférési pont* irányába nincs átvezetés, a keresést a kitüntetett névről kapott intellektuális információ alapján kell elindítani. Egyes rendszerekben a külső, nyilvános katalógusnézetből nem, csak a feldolgozó kliensnézetből jeleníthetők meg a böngészhető listák a teljes besorolási rekordokkal és navigációs lehetőségekkel együtt.

A kitüntetett címhez nem kapcsolódik minden rendszerben besorolási címrekord is, ezt jelezték pl. a következő notifikációban: „Egységesített címet a bibliográfiai rekordban természetesen használunk, de a rendszerben nem viselkedik authority rekordként” (ELTE EK).

Az autorizálási név- és címadatvagyon

A bibliográfiai rekordszámról – egy intézmény kivételével – valamennyi kérdőív tartalmazott adatot. Összesítve, ezerre kerekítve 5 478 000 bibliográfiai rekordból álló adatvagyonnal rendelkeznek a választ adó intézmények. A besorolási rekordokról a választ beküldőknek viszont csak kis hányada tudott kvantitatív adatokkal szolgálni. A beérkezett számadatokat az 1. táblázat foglalja össze.

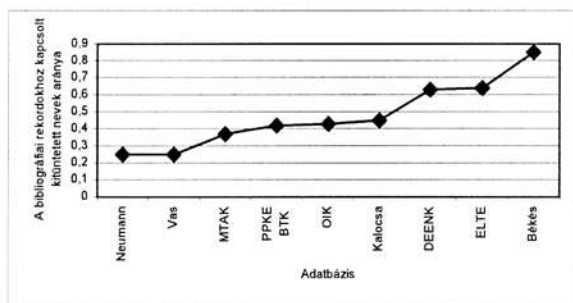
1. táblázat

Besorolási rekordok száma az adatbázisokban

A rekord típusa	Rekord-szám	Adatközlők száma
Személynév	851 113	10*
Testületi név	81 718	9
Rendezvénynév	3 553	6
Cím	120 929	4

* Adatot közölt az OSZK (Magyar Nemzeti Bibliográfia) is, a további arányosítási számításokban ezektől az adatoktól eltekintettem, mivel a besorolási rekordok készítését itt csak 2004 tavaszán kezdték el, s számuk aránytalanul kicsi a nemzeti könyvtár bibliográfiai rekordjainak számához képest.

Az adatbázisokban már meglévő besorolási rekordok, illetve kitüntetett névalakok számának felbecsülésére a bibliográfiai rekordok és az autorizált adatok számarányából kiszámítottuk az egy szerzőre jutó átlagos bibliográfiai tétel számát, csak azokat az intézményeket figyelembe véve, amelyek mind a bibliográfiai tételrekordokról, mind a besorolási rekordokról közöltek adatot. Az arányosítás szélső értékei a katalógusokban 0,25 és 0,85 (2. ábra), ami azt jelenti, hogy pl. a legkisebb szélső értéket mutató adatbázisban, ahol egy bibliográfiai tételre átlagosan 0,25 hozzákapcsolt, szerzőséget jelölő kitüntetett hozzáférési pont található, az egy szerzőre jutó bibliográfiai tételek száma átlagosan négy, míg a legmagasabb értéknél valamivel több mint egy bibliográfiai tétel jut egy szerzőre. Az egy szerzőre jutó bibliográfiai tétel aránya ott nagyobb, ahol az adatbevitelt analitikus feldolgozás jellemzi, ilyen pl. a Vas megyei könyvtár és a Neumann-ház adatbázisa, amelyekben monografikus művek fejezetei, tanulmányok és folyóiratcikkek is találhatók – az egy szerzőre jutó bibliográfiai tételek száma ezeken a helyeken nagyobb.

2. ábra Bibliográfiai rekordhoz kapcsolt nevek aránya a katalógusokban

A névadatok bibliográfiai rekordokhoz viszonyított számarányából (0,43) kapott hányados alapján további számítás képezheti becslésünk alapját, miszerint a megközelítően öt és fél millió bibliográfiai tételben több mint kétmillió körüli lehet az autorizált személy-, testületi és rendezvénynevek száma. A pusztán számszerű megközelítés természetesen nem alkalmas annak valószínűsítésére, hogy valójában hány entitás van jelen ebben az adatmennyiségben, azok közül is mennyi a témakörünkbe vonható variábilis névanyag, ehhez további, mintavételen alapuló elemzésekre volna szükség. A kapott érték viszont érzékeltetni tudja azt, hogy az információs rendszerek országosan globális integrációja esetén mekkora potenciális, kontrollálásnak előzőleg már alávetett adattömeg vehet részt az információs szervezés mechanizmusában, és további számítások alapjául szolgálhat akkor, ha az autorizálásba fektetett szellemi erőfeszítéseket és anyagi ráfordításokat szeretnénk felbecsülni.

Integrációs törekvések: bibliográfiai rekordok átvétele külső forrásból

Az integrációs törekvések intenzív jelenlétéről tanúskodnak a felmérés adatai. Az integrált adatáramlás egyik megnyilvánulási formáját, a bibliográfiai rekordok átvételét külső adatbázisból az intézmények több mint kétharmada veszi igénybe (24 igen, 10 nem, 3. ábra). A forrásadatbázisok között leggyakoribb az MNB Könyvek Bibliográfiája CD-ROM vagy a nemzeti könyvtár online rekordszolgáltatása,¹³ megfelelő kompatibilitás esetén a VOCAL, a MOKKA, az ODR, a Könyvtárellátó és a Szikla rendszerben lévő adatok átvétele; két intézmény nevezte meg az OCLC (jogosultságokhoz kötött) szolgáltatását, valamint néhányan a Library of Congress és más külföldi nemzeti bibliográfiák rekordjainak átvételét jelezték. Az egyik adatközlő (DEENK) ehhez a következő megjegyzést fűzte: „gyakran elfogadjuk a Library of Congress, MNB,

MOKKA, VOCAL alakjait, de nincs olyan forrás, amihez feltétlenül igazodnánk [...] technikai lehetőség megvan az átvételre, ha sok utalós bonyolult rekordról van szó, esetenként élünk vele”.

Közös autorizálási adatállomány-építés

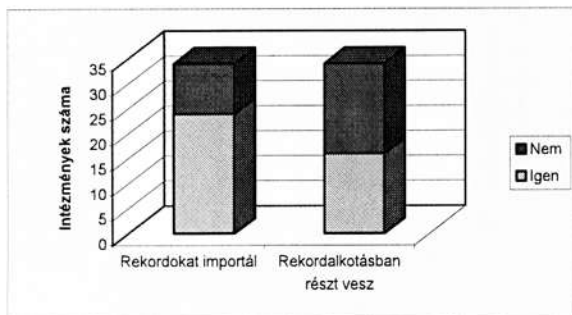
A közös adatépítésben való részvétel összetett rendszerkompatibilitási tényezőket feltételez, ezen túlmenően az adattartalmat előállító tagok adatszerkesztési módszereinek szabályozására, egyeztetésére és egységesítésére is szükség van. Komplex feladatot jelent a közös vagy virtuálisan közösen használt adattartalom konzisztens kialakítása. A központi adatbázishoz vagy közös lekérdező felülethez való csatlakozás bármely formáját közös adatbázis-építésnek értelmezve, a rekordalkotásban részt vevő intézmények száma a pusztán adatokat importálókhöz képest jelentősen kisebb: a katalógusok kevesebb mint fele (16 intézmény, 47,1%) vesz részt integráltan autorizálási fájlok gondozásában is. Ezek az adatbázisok a kérdőívben adott részletező felsorolások szerint: MOKKA, VOCAL, Szikla, Theca, KözelKat, NDA (Nemzeti Digitális Adattár).

Az integrációs törekvések további növekedését jelzi előre a közös rendszerekhez való csatlakozás szándéka további tizenegy intézménynél.

Retrospektív feldolgozás

A kérdésfeltevés annak megállapítására irányult, hogy a bibliográfiai adatok retrospektív konverziója során a régi nyomtatványok anyaga ugyanabba az adatbázisba kerül-e, mint az új dokumentumoké, és ugyanazokkal az autorizált névalakkal kapcsolódnak-e a leírások tételei. Ha igen, akkor további megfontolás tárgyát képezheti az FRBR-tanulmányban és más helyütt is körülírt, 'a művet' alapegységnek tekintő koncepció érvényesülése 'a mű' alaprekordjának közvetítésével: a több évszázados kulturális örökséget együttesen reprezentáló adattárakban kialakíthatók azok a hozzáférési pontok, amelyekben a mű-entitásközpontú adatszervezés koncepciója megvalósulhat.

A régi könyvek¹⁴ adatfeldolgozását 23 intézményben kezdték meg, néhol a 16. századi nyomtatványok is már az adatbázisban vannak, s további nyolcban tervbe vették a muzeális állomány retrospektív feldolgozását. Egy kivételével valamilyen helyen a jelenlegi adatbázisba integrálják vagy szándékoznak majd integrálni a régi könyvekről szóló adatokat, ami azt is jelenti, hogy a régi

3. ábra Adatcsere

nyomtatványok bibliográfiai tételeihez a már meglévő kitüntetett névadatok kapcsolódnak, vagy a konzisztens adatkezelésnek megfelelően, a már meglévő kitüntetett formák szerkesztési elvét követve kerülnek majd be szükség szerint az új autorizált névadatok.

Egy helyről jeleztek ettől eltérő, kivételes megoldást (Pannonhalma), ahol még mindig a régi nyomtatványok cédulakatalógusának folyamatos gyarapítását végzik, emellett viszont tervbe vették a számítógépes feldolgozást. A beszámoló szerint a cédulakatalógust nem következetes besorolási gyakorlat jellemzi, ritka benne az egységesített alakokkal történő összegyűjtés. A cédulát ugyanis leginkább a könyvön szereplő névalakokhoz tették, s ha készítették is utalót, azok nem irányulnak egy helyre, kereséskor többnyire mindegyik felmerülő névváltozatot meg kell nézni. Ugyanaz a teljes leírás pedig sokszor több névalakhoz is be van téve. A besorolási gyakorlatot az is befolyásolja, hogy külön katalógusban vannak a magyar és az idegen nyelvű könyvek. Az előbbiben pl. inkább a magyar névalakokat használják, az idegen nyelvűben pedig az eredeti nyelvű vagy a latin névalakot. A besorolás a régi cédulakatalógusban az egyes kézikönyvekhez igazodik,¹⁵ s e gyakorlatot szeretnék követni a számítógépes feldolgozásnál, amely az újabb állománytól elkülönített adattárat képezne, önálló, az ismertetett feldolgozás sajátosságainak megfelelő névindexszel.

A besorolási rekord szerkezete és szerkesztése

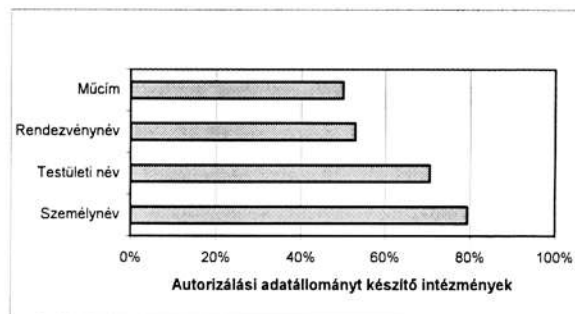
Besorolási rekordok

A katalógusok közül 27-ben készítenek, 7-ben nem készítenek külön rekordot legalább az egyes személynevekről. Ahol nem készül külön rekord és elkülönített autorizálási adatállomány, ott a személyneveket és a többi névadatot a bibliográfiai tétel (vagy metaadat-tartomány a MEK-nél) tartalmazza besorolási adatként.

Személynévrekord-készítéssel tehát az intézmények 79,4%-a foglalkozik, a többi autorizált névadatféleséget kisebb arányban regisztrálják hasonló módon: a testületi neveket 24 (70,6%), a rendezvényneveket 18 (52,9%), a műcímeket 17 intézmény, azaz az adatközlők fele jegyzi autorizálva (4. ábra).

Az autorizálás tevékenységét ismerő 27 intézmény közül 16 esetében kötelező minden alkalommal elvégezni az autorizálást is (egyesek jelezték, hogy azért, mert az automatizált rendszer ezt köte-

lezővé teszi; mások pedig azt, hogy a kötelezőség csak a problémás névalakokra vonatkozik), 13 válaszolt úgy, hogy csak akkor használják ezt a lehetőséget, ha az adott esetben az szükségesnek mutatkozik az entitás megkülönböztetése, azonosítása vagy névváltozása miatt.

4. ábra Besorolási rekordok

A nemzeti könyvtár adatfeldolgozásáról erre vonatkozóan azt jelezte, hogy besorolási rekordot – alapfeladataihoz igazodóan – a magyar (hungarus) szerzők esetében kötelező kitölteni. Ez a fajta tevékenység az intézményben „2004 tavaszán kezdődött el a retrospektív konverziós munkák részeként, mintegy előkészítendő az adatbázist a több százezer tétel fogadására. Az adatbázisban megtalálható személynevekkel, és kisebb részben a testületi nevekkkel kezdtük meg a munkát. Akkor készül BA [besorolásiadat-] rekord, ha magyar személyről van szó és a kronologikus kiegészítő adatokon kívül más információt (foglalkozás, működési terület) is meg tudunk adni” (OSZK).

Más intézmények csak a szerzők azonosítását, megkülönböztethetőségét tartják elsődleges célnak: „a besorolási adatokkal a szerzők egyértelmű megkülönböztetését igyekszünk elérni: a megadott kiegészítő adatok és utalók is ezt a célt szolgálják; ezeken a célokon túlmenő adatokat nem szoktunk megadni” (DEENK).

Egyes helyeken megkülönböztetett gonddal készült és folytonos figyelemmel kísért autorizált korpuszok kialakításáról is gondoskodnak: helyismereti gyűjteményhez kapcsolódóan, a helyi szerzőkre és névalakjaira (Vas); az ókori, középkori és vallási névanyagra vonatkozóan (PPKE BTK). Régi könyves adatállományoknál pedig másféle adattípus-tartományok kialakítására van példa: „A régi nyomtatványok esetében a nyomdász/kiadó, valamint a kéziratos bejegyzések vagy nyomtatott exlibrisek alapján azonosítható possessor nevét is egységesítjük a funkció feltüntetésével: Heltai

Gáspár (typographia), Márki Sándor (possessor)" (SZTE).

Szabványok, háziszabályzatok

A besorolási adatok szerkesztésekor két intézmény nem alkalmazkodik az MSZ szabványokhoz. Mindkét esetben nagy múltú egyházi gyűjteményről van szó: egyik szerzetesrendi központi könyvtár, ahol az állomány számítógépes feldolgozottsága mindössze 5-6%-os, a másik pedig egyházmegyei könyvtár. Az adatbázist mindkét helyen a korábban kialakult hagyományok szerinti névformálással alakítják (Piarista KK, Eger). 31 helyről jelezték, hogy a vonatkozó magyar szabványt általában érvényesítik (egy esetben a kérdés megválaszolatlanul maradt). Közülük 8 intézményben a feldolgozáshoz elegendőnek tartják a szabvány használatát, a közölt megjegyzések adalékai szerint azért, mert zömében bibliográfiai tételek importjával gyarapítják katalógusukat, és csak ritkán kerül sor eredeti besorolási adat készítésére. 23 intézmény jelezte, hogy háziszabályzatot is alkalmaznak a nevek írásakor. Írásban rögzített háziszabályzatra való támaszkodást jelölt meg legjellemzőbbnek 6 intézmény, szóbeli megállapodást vagy megbeszélést 8, és ugyanennyi a korábbi hagyományt tekinti mérvadónak. Néhány esetben jelezték azt, hogy az esetektől függően, szükség szerint, akár együttesen is alkalmazzák e lehetőségeket. Következtetésképpen megállapíthatjuk, hogy az intézmények többsége egyedi pótszabályzatokhoz folyamodik akkor, amikor a problémás esetekről döntést kell hozniuk, s ehhez csak kisebb hányaduk dolgozott ki írásban is rögzített útmutatót.

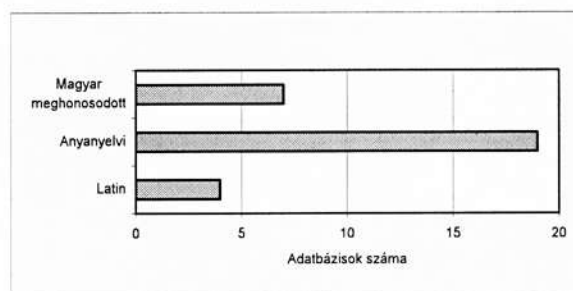
A besorolási rekord adatelemei

Az autorizált alak

A régebbi idegen szerzők autorizált névalakjának megválasztásáról harminc adatközlés alapján elmondható, hogy a személy működésének megfelelő nemzeti nyelvű alakot részesítik leginkább előnyben (19 intézmény) a magyar meghonosodott változattal szemben (7 intézmény), de vannak olyan adatbázisok, amelyekben inkább a latin névalakokat választják (4 intézmény) az autorizált forma reprezentánsául (5. ábra).

Példa van arra, hogy a modern neveknél a szabványos névformálást követik, a régebbi időkre viszont nem érvényesítik az MSZ szabvány előírásaiban közölt egyik alternatív megoldást sem,¹⁶ hanem inkább a latinus formát használják (Somogy). A nagy múltú gyűjtemények adatközlői jelezték azt, hogy „a katalógus építése több tíz éve zajlik, ezért különféle szabványok és szokások

szerint készült rekordok együttesen találhatók benne. A névalakok egységesítésének szabályai is sokszor módosultak: sokáig érvényben volt az a gyakorlat, hogy elfogadott magyar nyelvű alak volt a besorolási adat [...], ennél rövidebb időszak volt, amikor inkább a latinus forma került előtérbe (pl. görög vagy humanista szerzők esetében), pár éve igyekszünk a nemzeti névalakot egységessé tenni, kivéve azokat az eseteket, amikor ez szinte ismeretlen (pl. Melancthon – Schwarzerd)" (SZTE). Vagy: „mivel jelentős könyvállománnyal, és tekintélyes múlttal rendelkezik a könyvtárunk, természetesen a következetesség, különösen az aktuális szabványok követésében, sok esetben a gyakorlatban nem tartható" (ELTE EK).

5. ábra Az entitás kitüntetett névalakjának nyelve

A rekord egyéb elemei

A rekord adatelemeire vonatkozó kérdéscsoport a bejegyzett adatok típusaira irányult. Leggyakoribb adatelem a névhez kiegészítő elemként kapcsolt kronológiai adat a személy születési, halálozási vagy uralkodási idejéről. Az egyéb, az elméleti irodalomban feltüntetett követelmények szerinti, a UNIMARC adatszerkezetben specifikált¹⁷ vagy egyes külföldi autorizálási fájlokban sztenderddé vált adatelemek megléte¹⁸ nem jellemző a magyar gyakorlatra: a nemzetiséget kötelezően 3 helyen, 11 helyen szükség esetén; az író működésére jellemző nyelvet kötelezően 1, szükség esetén 11 helyen jegyzik; ugyanilyen adatokat adtak meg a szerző művére való hivatkozásról; referenzforrásra való hivatkozás jelzését pedig kötelezően 1, problémás eseteknél 10 katalógus jegyzi. Ezeket az adatféleségeket tehát 11–14 intézmény, a referálók mintegy egyharmada tartja szükségesnek a problémás nevek autorizálásánál megadni. Az autorizálás az esetek túlnyomó többségében nem terjed ki másra, mint az „egységesített besorolási adat” egyeztetésére az adatbázisban már meglévő formával, meglévő hiányában pedig egy új név felvételére; a besorolási rekord információtartalma pedig csak a kitüntetett névformára korlátozódik.

Az autorizálásra fordított idő

Az eredeti besorolási rekord létrehozására fordított időt a válaszadók többnyire szélső értékekkel adták meg, megjegyezve, hogy a „ráfordított munka-időt nehéz megbecsülni, mert számos tényező befolyásolja a rendszer pillanatnyi gyorsaságától kezdve az éppen használni kívánt segédeszköz elérhetőségéig” (SZTE); „[...] adódott már több óras keresés is az egységesített név után” (EHEK). A nemzeti könyvtárban a besorolási rekordba csak referenszművek alapján ellenőrzött adatok kerülnek: „a jogosultsághoz kötött online segédforrásokat leszámítva, minden segédforrástípus használata gyakori, hiszen csak ellenőrzött adatok rögzíthetők a besorolási adatban, illetve a BA rekordban [...] minden adatot ellenőrizni kell!” (OSZK). A közművelődési, online rendszerekhez kapcsolódó katalógusok készítőinek ezzel kapcsolatos gondjuk kisebb: „[...] az átemelésnek hála, ritkán fordul elő, hogy kutatnunk kellene” (Nógrád).

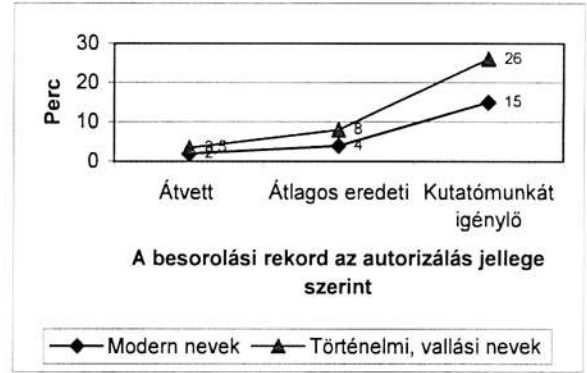
Az autorizálás tevékenységére fordított idő a feladat összetettségével arányosan nő: míg az átvett rekordoknál egyáltalán nem vagy csak kevés ráfordítás szükséges (fél perc–tíz perc), addig az eredeti, vagyis új rekordok létrehozásához 4–30 percet, a kutatómunkát igénylők feltárásnál két órát, a kérdőívben szabad szövegesen megadott megjegyzések tanúsága szerint pedig még ennél is többet vehet igénybe egy-egy bonyolultabb eset megoldása. Az autorizálásra fordított munka percekben megadott paramétereinek szélső értékeit a 2. táblázat foglalja össze.

2. táblázat

Az autorizálás tevékenységére fordított idő szélső értékei

Autorizálási rekord	Modern nevek (perc)		Történelmi, vallási nevek (perc)	
	átlag	szélső érték	átlag	szélső érték
Átvett	2	0 – 5	3,5	0 – 10
Átlagos eredeti	4	0,5 – 15	8	0,5 – 30
Kutatómunkát igénylő	15	5 – 55	26	8 – 120

Megfigyelhető, hogy a modern személyek névéhez viszonyítva megközelítően kétszeres időráfordítással készülnek a régi nevek besorolási rekordjai (6. ábra).

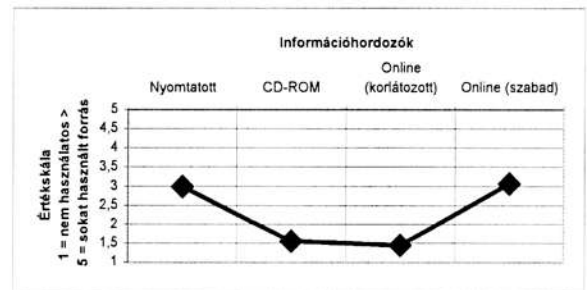

6. ábra Átlagos időráfordítás

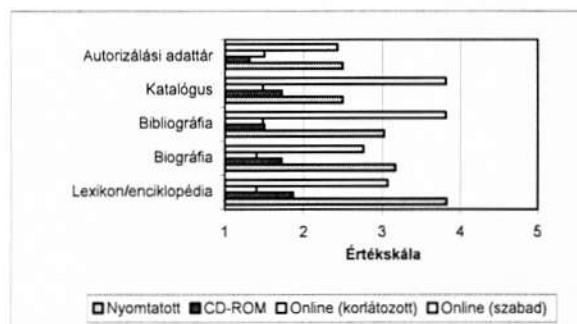
Az autorizáláshoz használt segédletek

Az autorizálási tevékenység során használt segédletekről a források műfaja és fizikai hordozója szerint gyűjtöttem adatot. A referenszforrások használatának mértékét hordozónként és műfajonként, ötfokozatú skálán jelölhették meg a válaszadók, minél többet forgatva egy-egy típust, annál magasabb értékkel osztályozva azt. Az átlagértékek arról tanúskodnak, hogy a szabad elérésű online források használatának elterjedtsége 7 századdal megelőzi a nyomtatott forrásokét. A szabad internetforrások használata inkább a digitális adatbázisok (katalógusok, bibliográfiák) körében dominál, míg a hagyományos, nyomtatott köteteket túlnyomórészt a lexikonok, életrajzi források esetében használják. A CD-ROM és jogosultságokhoz kötött hálózati források használatának elterjedtsége jóval elmarad a nyomtatott és szabad elérésű online forrásoktól (7. és 8. ábra).

Az általunk kiemelt fontosságúnak tartott, de viszonylag új tájékozódási és adatfelhasználási forrástípusnak tekinthető különálló autorizálási névjegyzékek, adattárak felhasználása a többi csoporthoz képest a legkisebb mértékű.

7. ábra Autorizálási segédletek – információhordozónként

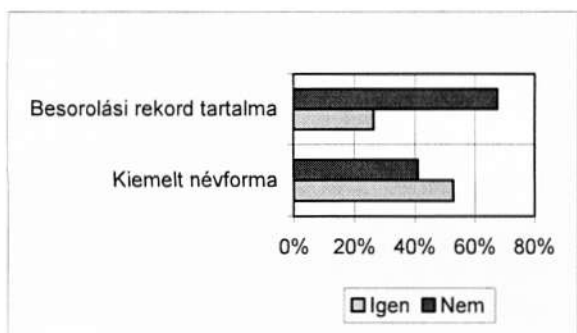

8. ábra Segédforrások használata műfajuk szerint

Változtatás nélküli újrafelhasználás

A felhasznált külső segédforrások adatai és a helyben épített, esetleg a helyi használók igényeihez igazodni kívánó katalógus adatformálási módját és a helyi adatállományba változtatás nélkül való beilleszthetőségének mértékét, valamint az autorizált formák és rekordok újrafelhasználási kultúrájának meglétét a dokumentumfeldolgozó munkában két kérdéssel vizsgáltam. Az egyik kérdés pusztán a névforma újrafelhasználhatóságára, közvetlen átvehetőségének mértékére irányult, a másik kérdéssel a besorolási rekordok adattartalmának kényelmes, egyszerű, költségtakarékos, változtatás nélküli felhasználhatóságáról gyűjtöttem információt.

Az intézmények gyakorlatára nagyobb mértékben jellemző a névforma külső forrásból való változtatás nélküli átvétele (52,9%), mint a besorolási rekord más adatelemeinek átvétele (26,5%). Az arányok egymáshoz viszonyítása arra is utal, hogy ez a lehetőség még sokak számára ismeretlen vagy kialakulatlan eljárást jelent (9. ábra).

9. ábra Autorizálási információk átvétele külső forrásból

Természetesen tudatában vagyunk annak, hogy a névforma változtatás nélküli átvétele attól is függ,

hogy az ehhez a munkához szükséges, a szerkesztési elvekkel összhangban lévő adattár létezik-e és hozzáférhető-e. Ilyeneknek tekinthetők azok az egyben normatíváknak is számító bibliográfiai adattárak, amelyekből elektronikus adatcserével széles körű újrafelhasználásra áramoltathatók az autorizált névformák is, pl. a Magyar Nemzeti Bibliográfia vagy az osztott katalogizálásból merítő adatbázisok. A besorolási adatok az adatletöltéskor „együtt mozognak” a bibliográfiai rekordokkal,¹⁹ a külső forrásból származó, már normalizált névszerkezetek pedig – ha szerkesztési elvük megegyezik a helyi igényekkel – változtatás nélkül beilleszkeszhetők a fogadó adatbázisba; ha nem, akkor felülvizsgálatra, a helyi rendszer egységesítését biztosító kiigazításra van szükség. 18 intézmény (52,9%) jelezte, hogy van olyan segédforrás, amelyből változtatás nélkül veszik át az adatokat, 14 viszont egy forrást sem tart arra alkalmasnak, hogy automatikusan beilleszthetők legyenek azok névformái a saját, helyi rendszerükbe (41,2%).

A történeti, vallási nevek és egyházi intézmények, valamint a műcímek autorizált formája – a példaanyag elemzése

Személyek nevei

A kérdőív példaanyaga egy-egy típusproblémát reprezentáló név írásáról szándékozott információt gyűjteni a valódi megvalósításokról, a névszerkesztési módszerek élő gyakorlatáról. A válaszokban – várákozásaimat felülmúló változatosságról kaptam adatokat. Ennek bővebb illusztrálására szolgálhat *Ezópusz* példája, akinek neve olyan ókori görög névtípust képvisel, amelynek közismert, magyarul is meghonosodott névalakja is van. Autorizált formája az adatközlők felénél a görög eredetiről transzliterált alak, kétféle változatban: *Aisopos*, illetve az omega makronos írásával: *Aisōpos*. Ezekon kívül a következő alakok fordulnak elő kitüntetett hozzáférési pontként: *Esopos*, *Aiszóposz*, *Ezópusz*, *Aesopus*, *Ezopus*, *Esopus*. Három katalógus csak egyféle névformát tartalmaz, utalókat nem. Két helyről nem érkezett erre a névre példaanyag, 19 adatbázis egytől hatig terjedő névváltozatot regisztrált, átlagosan 3,21 névről utalnak a kiválasztott formára. A rendszavak mellett megadott kiegészítő adatok kis eltérésekkel ugyan, de különbözőképpen szerepelnek.

Aranyaszájú Szent János ókorban élt egyházatyja, kanonizált személy nevének egységesített változatát 14 esetben magyar névalakkal adták meg, változó formában. Az állandósult és a kanonizációt jelölő jelző sorrendje a névformákban ugyanis

ingadozik (János, Aranyzsjú, Szent, illetve János, Szent, Aranyzsjú), 3 esetben a latinizáló hagyomány szerinti forma szerepel: *Johannes Chrisostomus*, 2 esetben a görögről transliterált alak az 1968-as szabványváltozat szerint: *Ioannes Hrusostomos*, végül egy esetben a görög név magyar helyesírással átírt formája is szerepel *Joannész Khrüszosztomosz* alakban. Nyolc helyen több mint két utaló szerepel, több esetben 8-10 névváltozatot is feltüntettek.

Aquinói Szent Tamást legtöbbször, 17-en, szintén a magyar változattal írják – a kétféle jelző variálódik. Kitétetett hozzáférési pontként a *Tommaso d'Aquino* íráskép kilencszer fordul elő. *Szent Ágoston* közismert magyar névalakját a katalógusokban váltakozó kiegészítő adatelemekkel 16, latin alakját 12 helyen használják, 7 helyen önmagában áll, vagyis nem vettek számba más névváltozatot. Az utalók megadását a katalógusok váltakozóan érzik szükségesnek. Egyes helyeken a rekordok rendszeresen bővelkednek névváltozatokban, más helyeken, mintegy nyolc-tíz intézménynél rendszeresen csak az egységesített forma képezi az egyetlen keresőelemet. *Nagy Szent Vazul* neve a görög béta váltakozó átírása és köznyelvben elterjedt használata miatt is több változatot eredményez (*Vazul*, *Basil*, *Basileios*, *Vasileios* stb.). Autorizált alakját magyarul, *Vazul* rendszóval 13 esetben, görögről átírt (*Basileios*) formában, magyar nyelvű kiegészítő elemekkel 3, azok nélkül 1, latin nyelvű formával (*Basilius Magnus*) 4 katalógusban jegyzik, de előfordul magyar átírásváltozat, latin állandósult jelzővel is (*Baszileiosz*, *Magnus*). A számba vett névváltozatok, amelyekből utalók készülnek, több helyen, rendkívüli gazdagságukkal tűnnek ki. A *Cyrrill* név több személyt jelölhet, ókori, középkori személyhez köthet, vagy az ismert görögkeleti apostolt is jelölheti, e személyek egységesített névalakjaként legtöbb esetben a közismert magyar *Cirill* névváltozatot alkalmazzák (19 helyen), de előfordul latin (*Cyrrillus*, *Alexandrinus*), görögről transliterált (1968-as szabványváltozattal *Kurillos*), és köznyelvi átírás is (*Kürillosz*).

Mórusz Tamást dominánsan az angol alakkal tüntetik ki (*More*, *Thomas*, *Sir*), váltakozva latin (*Morus*, *Thomas*) és a különféle magyar változatokkal (*Tamás*, *Mórusz*; *Mórus Tamás*). A mellőzött névalakok számbavétele intézményenként változó, néhány esetben különlegesen gazdag.

A példaanyagban a pápák nevének írásában van a legnagyobb mértékű egységesség: a pápa felvett neve, ha van magyar változata, akkor a katalógus

nyelvén, magyarul szerepel. Többnyire érvényesül a vonatkozó szabványos szerkesztésmód, pl. *Pius (pápa), II. (1405–1464)*, de különbségek figyelhetők meg a kiegészítő adatok regisztrálásának részletességében. Az adatközlő helyek egy részénél korábbi hagyományos írásmódot vagy helyi szokást követnek: *Benedek, XV., pápa; János, II., Pál*.

Testületi és eseménynevek

A zsinati időszakok írásmódja változik a latin és a megfelelő kiegészítő adatok: *Concilium Vaticanum*, más idegen nyelvű változat: *Vatican Council*, a magyar elnevezések: *Vatikáni Zsinat*; *Vatikáni Egyetemes Zsinat*; és a formai rendszóval való jelölés: *Zsinat*, *Vatikáni*; *Zsinat (2.) (1962–1965) (Vatikán)* között. Egyes intézmények nem jegyzik a zsinati neveket autorizálási adat gyanánt, mivel ezek név szerinti jelölése, más testületekhez hasonlóan, csak az utóbbi időben merült fel, a korábbi gyakorlat szerint tárgyszóval kerültek a katalógusba (SZTE, MTAK).

A szerzetesrendek megnevezéseinek főbb változatai: latin elnevezés: *Institutum Franciscalum Missionarium a Maria*; hierarchikus intézményi névjelölés: *Római Katolikus Egyház. Ordo Fratrum Praedicatorum* vagy *Ordo Fratrum Praedicatorum. Provincia Hungariae*; magyar elnevezés: *Magyarországi Domonkos Rendtartomány*, tárgyszóval való összegyűjtés: *ferencesek*.

A hazai egyházi testületek írásmódjában nagyobb egységesség van jelen. A külföldi egyházi testületek írásmódjáról többnyire ugyanez mondható el, néhol az idegen intézménynevek magyar fordításának tendenciája, illetve a magyar változat prioritása érvényesül (*Pápai Keleti Intézet [Róma]*, *Lutheránus Világszövetség [Genf]*), az idegen nyelvű névváltozatok, az intézmény/testület akronimájának számbavételével is. Példát találunk az országos fennhatóságú egyházi szervezetek elnevezésénél az államhatalmi szervekkel való azonos írásmódról, azaz a működési terület földrajzi neve szerinti besorolásról: *Magyarország. Római Katolikus Egyház*; *Németország. Református Egyház*.

Művek címe

A *Bibliát* és részeit valamennyi adatközlő a magyar, azaz a bibliográfia nyelvén megadott konvencionális elnevezéssel írta le (*Biblia. Újszövetség. Apostolok cselekedetei*; *Biblia. Ószövetség. Ézsaiás könyve*). Egy-egy kivétel pl. az evangéliumok írásában található: a *János. Evan* megnevezéssel szemben gyakoribb a *Biblia. Újszövetség. János evangéliuma* szerkezet, vagy a *Biblia* helyett

a *Szentírás* kifejezés használata (*Szentírás. Énekek Éneke*). Néhány helyről jelezték: címet csak kivételes esetben egységesítenek, ezek közé tartozik a kifejezési forma szerint megkülönböztetett *Biblia*, a *Nibelung-ének*, a *Korán* (OLK, Somogy).

A műcímek autorizált formájáról kért példával az intézmények a görög klasszikus művek írásmódját Arisztotelész egyik tetszőlegesen megválasztott művének megjelölésével mutathatták be. A műcímek autorizált adatelemkénti számontartására irányuló kérdésfeltevés eredménye szerint ezt az adattípust regisztrálják a legkisebb mértékben (vö. 4. ábra). A példaanyag tanúsága szerint még kevesebben éltek ezzel a lehetőséggel Arisztotelész műveinek esetében: a 34-ből mindössze 13 helyről érkezett egységesített címről adat, közöttük egy helyről olyan megoldást is jeleztek, ahol a magyar köznyelvi változatot és a görögről transliterált alakot is párhuzamosan számba veszik, megjegyzés mezőben (az adatközlésben mellékelt rekord 680-as hívójelű mezőjéből idézve: „Az értelmezésről, másutt: A mondatról [Peri ermeneias]” MTAK).

A műcímekkel kapcsolatos megoldások is nagymértékben váltakoznak. A tipikus különbségek jól körvonalazhatóan megmutatkoznak az adatközlésben feltüntetett változatokból. A különbségek, az adatközlések példáit felhasználva, adódhatnak:

- az eredeti írásrendszer különböző átírási szabványának alkalmazásából, pl. *Peri poiōtikīs*, *Ta meta ta fysika* (ISO 843:1997), illetve *Peri poietikes*, *Tehne retorike*, *Etika Nikomaheia* (ISO/R 843:1968), az adatbázisokban, vélhetően a karakterek megjelenítési feltételeinek technikai hiánya miatt nem jelölve a makronokat, pl. az éta esetében (ē),²⁰
- a latinizáló forma prioritizálásából: *Rhetorica*, *Poetica*, *Ethica Nicomaches*;
- a magyar köznyelvi átírás követéséből: *Nikomakhosi etika*;
- a magyar tudományos átírás használatából: *Nikomachosi etika*, *Peri poiētikēs*;
- sajátosan kialakított változatokból: *Topikha*, *Ana-litikha notera*.²¹

A kérdőív nem tért ki részletesen az alkalmazott transliterálási szabványok sajátosságainak felderítésére, hiszen nem is volt előre látható az átírások ilyen nagy mérvű váltakozása, viszont a transliterált alakok változatait eredményező átírási elvekre, illetve az alkalmazott szabványra a példaanyagból is következtethetünk. Megjegyezzem még, hogy sem az átírt személynevek, illetve más

típusú névadatok, sem a műcímek besorolási rekordjában nem találtam arra példát, hogy az alkalmazott átírási szabványra az adatbevitelkor kóddal vagy más módon utaltak volna.

A felmérés eredményeinek összefoglalása

Az eredeti kérdésfeltevéseket a kapott eredmények alapján megválaszolva, s kiegészítve azokat saját észrevételeimmel, elmondhatjuk, hogy a hazai autorizálási gyakorlatban csak részlegesen vannak jelen azok az előfeltételek, amelyek az újabb koncepciókban megfogalmazott, itt vizsgált követelményekkel (navigálás, a mű alaprekordjához kapcsolódás, kollokáció, korreláció) megfeleltethetők lennének. Sok tennivaló van még az online katalógusok külső felhasználói nézeteinek fejlesztésében, a kényelmes, navigálható, minden autorizálási adattípust megjeleníteni képes rendszerek kifejlesztésében. Az adatbázisrendszer makrostruktúrájában a *mű* kitüntetett formával való reprezentálásának elve akkor valósulhatna meg maradéktalanul, ha ennek az adatelemnek a regisztrálása kötelezően bekerülne a rendszerekbe. Megállapíthattuk az integrálódási törekvések tendenciájának növekedését, ezzel párhuzamosan egyes esetekben az adatcserén alapuló homogén névkezelés gyakorlatáról kaphattunk információt, ugyanakkor megfigyelhetők az intézmények adatbázisai közötti különbségek. Helyi adatbázison belüli inkonzisztenciával is szembesülhettünk, amikor több változatban fordult elő ugyanazon személyt vagy művet jelölő kitüntetett hozzáférési pont.

A besorolásiadat-állományok jelentős, országos adatvagyonnak tekinthető név- és műcím korpuszt képeznek. Az egységesített név- és címadatok kulcsfontosságú információszervező elemek ebben a korpuszban, viszont *rendkívül nagy nyelvi és alakváltozatossággal* jelennek meg. A névadatok között a legvariábilisabb réteget képviselő történeti és vallási nevek alakjának megformálásában legnagyobb részt a személy származásának, működésének megfelelő nemzeti nyelvű névalakot tüntetik fel fő rendezőelemként, de nem elhanyagolható az a törekvés sem, amellyel a magyar közhasználatban elterjedt névalakokat választották ki. A latinizáló hagyományt követő intézmények száma kisebb, viszont megjegyezzük, hogy ez a jelölési módszer az egyes intézmények arculatát, azaz gyűjteményük specifikusságát is kifejezi.

Az eredetileg más írásrendszerbe tartozó nevek és műcímek átírása sem egységes. A görög átírás esetében az egyes helyeken alkalmazott régebbi nemzetközi szabványos átírás normája mellett a magyar gyakorlatban 2003-tól megjelent az újabb, 1997-ben kiadott ISO szabvány szerinti átírás, de emellett használják még a magyar köznyelvi és tudományos átírás sztenderdjét, vagy ezek helyi módosítású változatát, ennél fogva a transliterált formák csak esetlegesen tölthetők be a globális rendszerekben az autorizált formákra háruló alapfeladatokat. Nagy múltú intézményekben a különféle katalogizálási korszakok jellegzetességeinek rétegződése is tapasztalható, ugyanakkor megállapítható az is, hogy a következetes adatformálás követelményének betartását az intézmények megvalósíthatatlannak, a szabványelőírások újabb változásait pedig követhetetlennek tartják.

Az intézmények jelentős munkaidőt és szaktudást fektetnek az autorizálási adatállományok kialakításába, karbantartásába. A régi névanyag ellenőrzésére kétszeres erőbefektetésre van szükségük. E munkához a hagyományos, nyomtatott referenzműveken kívül ugyanolyan mértékben használják már az információs korszak újabb tájékoztató forrásai közül a szabadon elérhető internetes bibliográfiai adatbázisokat. Kisebbségi mértékben veszik igénybe a speciális autorizálási adattárakat.

A külső forrásból származó autorizálási adatok újrafelhasználásának szakmai kultúrája nem terjedt el széles körben. A kitüntetett névforma átvételének lehetőségeivel az adatközlő intézményeknek megközelítően a fele él, a besorolási rekord egyéb elemeit viszont kevesebb mint egyharmaduk hasznosítja. Az adattárakból felülvizsgálat és változtatás nélkül átvehető anyag csak a Magyar Nemzeti Bibliográfia és az egyes intézményekkel megegyező vagy hasonló érdekeltsgű más katalógusokra, illetve a közös katalogizálási rendszer tagjaira korlátozódik akkor, ha a helyi adatformálási igényekkel megegyezik a forrásbázisok szerkesztési módja. A változtatás nélküli adatátvitelhez használható, már meglévő magyar forrásokat jól tudják hasznosítani a közművelődési intézmények; a szakgyűjtemények viszont, beleértve a felsőoktatási könyvtárakat is, csak bizonyos vonatkozásokban tudják felülvizsgálat nélkül beilleszteni besorolási állományukba ezeket az adatelemeket. Szükségét érzik a saját gyűjteményükhöz, szolgáltatásuk jellegéhez, végső soron: arculatukhoz igazítani a priorizált tulajdonnévi keresőelemeket.

Az intézmények saját jellegüktől és erőforrásaiktól függően is különféle megoldásokra jutnak az autorizálási produktumokban. A vizsgálatunkban kapott eredmények mindazonáltal talán meggyőzően tanúskodnak arról, hogy az autorizálás összetett feladat, amelynek egyaránt kellene megfelelnie magas szintű szakmai követelményeknek, globális integrációs elvárásoknak és a felhasználói igényeknek. E feladatok a jelenlegi bibliográfiai információszervezést meghatározó konvenciók és technikai adottságok közepette nem végezhetők el maradéktalanul.

Ezúton köszönöm meg a felmérésben részt vevő valamennyi intézménynek és a válaszokat beküldő, valamint további információkkal is szolgáló kollégáknak a szíves közreműködést. Külön köszönettel tartozom még dr. Koltay Klárának (DEENK), aki a kérdőív első olvasója és ellenőrzője volt, Benkő Dorka szociológia szakos egyetemi hallgatónak (ELTE), aki az SPSS adatfeldolgozásban segített, valamint Berke Barnabásnének, a cikk végső változatának kidolgozásához nyújtott segítségével és megjegyzéseivel.

Jegyzetek

- ¹ A terminus technikusok használatában e cikk keretében a KSZ/5, Földrajzi nevek, mint adatbázisrekordok tárgyi hozzáférési pontjai c., 2005 júniusában jóváhagyott szabályzat terminológiájához is igazodom. Az érintett kifejezések: *Besorolási rekord*, *Kitüntetett hozzáférési pont*, *Hozzáférési pont*, *Kitüntetett névforma*. A szabályzat hálózati hozzáférése: http://www.ki.oszk.hu/szabalyzatok/foldrajzinevek_ksz5.pdf. Figyelembe vettem továbbá BERKE Barnabásné (OSZK, ny. főosztályvezető, az MSZT 507 Könyvtár és Információ Műszaki Bizottság és a Könyvtári és Szakirodalmi Tájékoztatási Szabványosítási Bizottság elnöke) megjegyzéseit is, amelyeket terminológiai javaslataimra tett.
- ² Functional requirements for bibliographic records : final report. IFLA Study Group on the Functional Requirements for Bibliographic Records. München, Saur, 1998. UBCIM publications, n.s. 19. ISBN 3-598-11382-X. A hivatkozásokban: FRBR <http://www.ifla.org/VII/s13/frbr/frbr.pdf>, <http://www.ifla.org/VII/s13/frbr/frbr.htm>
- ³ [Frankfurti Alapelvek] Statement of international cataloguing principles : draft approved by the IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code, 1st, Frankfurt, Germany, 2003. Frankfurt am Main: Die Deutsche Bibliothek, 2003. http://www.ddb.de/news/pdf/statement_draft.pdf Nyilatkozat a nemzetközi katalogizálási alapelvekről : IFLA Szakértők I. Tanácskozása által elfogadott tervezet a Nemzetközi Katalogizálási Szabályzatról, 2003.

- Frankfurt, Németország. Ford. BERKE Barnabásné. = Könyvtári Figyelő, 14. (50.) köt. 3. sz. 2004. p. 587–593. Ua.: Frankfurt am Main, Die Deutsche Bibliothek, 2003. http://www.ddb.de/news/pdf/statement_hungarian.pdf
- ⁴ Szójegyzék : az IME ICC (IFLA Meeting of Experts on an International Cataloguing Code) által a 2004. április 2-ig érkezett észrevételekre alapozott jegyzék. = Könyvtári Figyelő, 14. (50.) köt. 3. sz. 2004. p. 593–596.
- ⁵ Ebben a cikkben az *autorizálás* szóalakot használom, a megadott jelentéstartalommal. Felmerülhet azonban a latin *autor-* szótőhöz közelebb álló *auktorizálás* alakváltozat gondolata is, ahogyan az *autor-/auktor-* azonos jelentéssel, szótői alakváltozatként másutt is előfordul. Vö. Bakos Ferenc: Idegen szavak és kifejezések szótára. Bp., Akad. K. kiadásában az *autor-* és *auktor-* szótőveket. A szótővek nyelvhasználatban való elterjedtségére forrásul szolgálhat a következő online adatbázis: Magyar irodalmi és köznyelv nagyszótárának korpusza / Magyar történeti korpusz. Bp., MTA Nyelvtudományi Intézet, <http://www.nyitd.hu/hhc/>. Az adatbázis 2005. augusztusi állapota szerint a két szótő közül az *autor-* szótőnek 60, az *auktor-* szótőnek pedig 43 előfordulása volt.
- ⁶ A KSZ/5 szabállyal megfeleltetve az adatelemek ebben a funkcióban a „kitüntetett hozzáférési pontok”.
- ⁷ Többek között: PATTON, Glenn: FRAR: extending FRBR concepts to authority data. = TILLET, Barbara, LE BOEUF, Patrick (ed.): FRBR in 21st Century Catalogues : an Invitational Workshop, May 2-4, 2005 : Report. Session C: FRANAR/FRAR state-of-the-art and consequences for implementation [...]. OCLC <http://www.oclc.org/research/events/frbr-workshop/report.htm>
- ⁸ E tanulmányok közül ezúttal csak egyre utalok: Kirsten Strunk a névformák variálódását vizsgáló empirikus analízisre, amelyben tíz fő problémátípust különít el, s amelyek variálódásokat idéznek elő a következőkben: (1) az azonosításhoz szükséges kiegészítő adatok, (2) összetett rendsző, (3) a név teljessége, (4) latin betűre való transliteráció, (5) a szó- és szótagírások átírási módja (kínai, koreai stb.), (6) nem invertált névelemek, (7) egy személy többféle névalakjának egyenrangú használata, (8) névváltozás, (9) az egyéni nevet kiegészítő információ (nemesi, vallási neveknél), (10) egyéb formai jellegű problémák. Mintavételének egyharmadában fordult elő egy vagy több 'probléma'; 390 problémát tartalmazó rekordban 463 problémás nevet talált. Vö.: STRUNK, Kirsten: Control of personal names. = Cataloging & Classification Quarterly, 14. köt. 2. sz. 1991. p. 63–79.
- ⁹ Frankfurti Alapelvek, 7.1.2.
- ¹⁰ L. többek között: SMIRAGLIA, Richard P.: The nature of 'a work' : implications for the organization of knowledge. Lanham, London, The Scarecrow Press, 2001. ISBN 0-8108-4037-5
- ¹¹ A katalógus kollokációs funkciójáról l. bővebben: DUDÁS Anikó: Thomas Hyde (1674), Domanovszky (1974), a Frankfurti Alapelvek (2003) és a katalógus kollokatív funkciójának összefüggései. = Könyvtári Figyelő, 14. (50.) köt. 3. sz. 2004. p. 559–579. Ehhez hozzáfűzhetjük még azt is, hogy több elméleti munkában hangsúlyozzák a számítógépes környezetben felerősödött *korreláció* feladat körét is: az adatok közötti kapcsolatok kiépítésének, feltárásának fontosságát. Vö. BREGZIS, Ritvars: The syndetic structure of the catalog. = GHICAS, Mary W. (ed.): Authority control: the key to tomorrow's catalog. Phoenix : Oryx Press, 1982, 19-35. ISBN 0-912700-85-8
- ¹² Az adatközlő intézmények és rövidítéseik listáját lásd az 1. függelékben.
- ¹³ Az MNB adatbázisra épül, annak továbbszolgáltatója a Szikla és a Szirén rendszer. Tóth Loránd (OSZK Könyvfeldolgozó Osztály osztályvezetője) közlése.
- ¹⁴ A régi könyvek értelmezését az adatközlők változatosan adták meg, az időhatárok: 1711, 1800, 1850, 1867, 1880, 1900, 1930, 1945, vagy úgy, hogy a muzeális állományt feltáró katalógusokra vonatkozóan nem állapítható meg időhatár. Legtöbbször az 1850-es év végét jelölték meg korszakhatárnak.
- ¹⁵ Az adatközlő a szakirodalomból ismert CIH, RMNY, RMK, Récsey, Petrik bibliográfiákban közölt formákkal azonos névhasználatról számolt be.
- ¹⁶ A Magyar Szabványban kifejezésre jutó kétféle elv követésének lehetőségéről van szó, ezek: (a) a köznyelvben használt, aszerint meghonosodott vagy elterjedt névforma, (b) a személy működésének, származásának megfelelő névalak. Vö. az MSZ 3440/2-79. bekezdéseivel, pl. 3.4.1. (középkori nevek), 5.3.1. (kanonizáltak).
- ¹⁷ UNIMARC/Authorities : universal format for authorities. Recommended by the IFLA Steering Group on a UNIMARC Format for Authorities ; approved by the Standing Committees of the IFLA Sections on Cataloguing and Information Technology. München, London, Saur, 1991. UBCIM publications, n.s. 2. <http://www.ifla.org/VI/3/p1996-1/uniafull.htm> Legújabb kiadása: UNIMARC manual : authorities format. 2. rev., enl. ed., München, Saur, 2001. UBCIM publications, n.s. 22. ISBN 3-598-11503-2
- ¹⁸ Lásd pl. Autorités BNF (Bibliothèque nationale de France) <http://noticesautorites.bnf.fr/>
- ¹⁹ BAKONYI Géza kifejezése a MOKKA problémáinak leírása közben. Bakonyi részletezi azokat a körülményeket is, amelyek a besorolási rekordok fel- és letöltését nehezítik a tagkönyvtárak eltérő számítástechnikai és informatikai elvek alapján működő rendszerei miatt. Lásd: Információrogzítás és visszakeresés heterogén környezetben. = Tudományos és Műszaki Tájékoztatás, 45. köt. 8–9. sz. 1998. p. 331–343.
- ²⁰ Az 1968-as és az 1997-es ISO görög transliterálási táblázatok közötti betűeltéréseket szemléltető ábrát lásd a 2. függelékben.
- ²¹ Feltételezhetően valamilyen ok folytán keletkezett helytelen átírási formák. A *kappát* ugyanis egyetlen átírásban sem jelölik *kh*-val. A katalógusokat vizsgál-

va további inkonzisztencia állapítható meg. Egyetlen példát említve: ugyanazon online katalógusban a következő változatok szerepelnek egy-egy bibliográfiai tétel egységesített címe gyanánt, Arisztotelész *Metafizikájának* egy-egy szövegkiadását leíró tételben: *Ta meta ta fusika*, *Ta meta ta fusica*, *Ton meta ta fusika*, *Metaphysica*. A változatok között nincs kapcsolat: a variánsok önmagukban álló, összefüzetlen adatelemek maradnak az adatbázisban, ennek következtében a művek szerinti keresés problematikusává válik, és a csoportosító megjelenítés (kollokáció) sem valószínűsíthető meg.

1. függelék

A kérdőíves felmérésben részt vevő intézmények listája

I. Magyar nemzeti könyvtár

1. Országos Széchényi Könyvtár (OSZK)

II. Felsőoktatási könyvtárak

2. Debreceni Egyetem Egyetemi és Nemzeti Könyvtár (DEENK)
3. ELTE Egyetemi Könyvtár (ELTE EK)
4. Pécsi Tudományegyetem Könyvtára (PTE)
5. Szegedi Tudományegyetem Egyetemi Könyvtár (SZTE)

III. Egyházi könyvtárak

6. Apor Vilmos Katolikus Főiskola, Zsámbék
7. Budai Ciszterci Szent Imre Gimnázium
8. Dunántúli Református Egyházkerület Tudományos Gyűjteményei, Pápa
9. Főegyházmegyei Könyvtár, Eger
10. Evangélikus Hittudományi Egyetem Könyvtára, Budapest (EHEK)
11. Evangélikus Országos Könyvtár, Budapest (EOK)
12. Főapátsági Könyvtár, Pannonhalma
13. Főszékesegyházi Könyvtár, Esztergom
14. Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár, Kalocsa
15. Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba (PPKE BTK)
16. Piarista Központi Könyvtár (Kegyesrendi Központi Könyvtár), Budapest (Piarista KK)
17. Szapientia Szerzetesi Hittudományi Főiskola, Budapest
18. Sárospataki Református Kollégium Tudományos Gyűjtemények Nagykönyvtára
19. Szegedi Hittudományi Főiskola Könyvtára, Szeged (a Jézus Társasága Magyarországi Rendtartománya Szegedi Könyvtárával szoros együttműködésben állva közösen kitöltött kérdőívet küldtek vissza)
20. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola Könyvtára, Nyíregyháza
21. Tiszántúli Református Egyházkerület és Debreceni Református Kollégium Nagykönyvtára, Debrecen

IV. Szakkönyvtárak

22. Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár (FSZEK)
23. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára (MTAK)
24. Országos Idegennyelvű Könyvtár (OIK)
25. Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeum (OPKM)

V. Megyei könyvtárak

26. Békés: Békés Megye Képviselő-testülete Megyei Könyvtára, Békéscsaba
27. Fejér: Vörösmarty Mihály Megyei Könyvtár, Székesfehérvár
28. Nógrád: Balassi Bálint Megyei Könyvtár, Salgótarján
29. Pest: Pest Megyei Könyvtár, Szentendre
30. Somogy: Megyei és Városi Könyvtár, Kaposvár
31. Vas: Berzsényi Dániel Könyvtár, Szombathely
32. Zala: Deák Ferenc Megyei Könyvtár, Zalaegerszeg

VI. Elektronikus könyvtárak

33. Magyar Elektronikus Könyvtár (MEK)
34. Neumann János Digitális Könyvtár és Multimédia Központ Kht. (Neumann-ház)

2. függelék

Az ISO transliterációs táblázatok betűváltásai

Görög	ISO/R 843:1968	ISO 843:1997
B, β	B, b	V, v
H, η	Ē, ē	Ī, ī
Υ, υ	U, u	Y, y
Χ, χ	H, h	CH, ch

	Görög	ISO/R 843:1968	ISO 843:1997
B, β	Βασίλειος	Basileios	Vasileios
H, η	Ὅμηρος	'Omēros	'Omīros
Υ, υ	Αἰσχύλος	Aischulos	Aischylos
Χ, χ	Πλούταρχος	Ploutarchos	Ploutarchos

Beérkezett: 2005. VIII. 14-én.

Dudás Anikó

a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Karán katalogizáló könyvtáros és oktató.

E-mail: anikod@btk.ppke.hu